

УДК 340.12

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-1-17-8-15><https://orcid.org/0000-0003-1050-6892>**Бурдоносова Марина Анатоліївна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного та адміністративного
права, Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

Київ, Україна

ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ З ПОГЛЯДУ ЗВИЧАЙНОГО ТА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Анотація. У статті розглядаються проблеми криміналізації підлітків у контексті сучасної правової системи, яка часто заснована на репресивних підходах. Аналізуючи групи неповнолітніх правопорушників, автори роблять висновок, що позбавлення волі, особливо повторне, сприяє закріпленню злочинної поведінки, а не її корекції. Найбільш кримінально активними виявляються підлітки, які вже пройшли через систему тюремного покарання. Автори підкреслюють неефективність сучасних каральних заходів, наводячи як приклад ланцюг подій, що призводить до поглиблення криміналізації: перше правопорушення, умовне засудження без реабілітаційної роботи, повторне злочинне діяння, позбавлення волі та засвоєння кримінальної субкультури.

Особливу увагу приділено історичним аспектам правосуддя, включаючи римське право, яке мало на меті забезпечення рівності громадян перед законом та справедливості. У сучасному суспільстві існує конфлікт між трьома основними типами справедливості: тією, що забезпечується законом та владою, індивідуальним розумінням справедливості і справедливістю як громадським ідеалом. У статті наголошується, що цей конфлікт особливо відчутний у сфері ювенального правосуддя, де покарання часто не враховує реальні потреби підлітків та їхні індивідуальні особливості.

Розглядаються також альтернативні моделі правосуддя, зокрема концепція відновного правосуддя Зера Ховарда, яка спрямована на примирення сторін правопорушення. Такий підхід передбачає активне залучення правопорушника та потерпілої сторони до процесу пошуку спільного рішення конфлікту. Основна мета відновного правосуддя — не покарання, а відшкодування шкоди та зцілення постраждалих.

У статті аналізуються також особливості підліткового віку, що мають важливе значення для розуміння причин правопорушень серед молоді. Підлітковий вік є періодом формування особистості, який супроводжується кризами і конфліктами, що часто призводить до девіантної поведінки. Автори зазначають, що ефективна робота з неповнолітніми правопорушниками має враховувати їхній соціальний та психологічний розвиток, а також спрямовуватися на реабілітацію, а не виключно на покарання.

Ключові слова: криміналізація, неповнолітні правопорушники, позбавлення волі, каральна політика, ювенальне правосуддя, відновне правосуддя, соціальний конфлікт, кримінальна субкультура, реабілітація.

Annotation. The article addresses the issue of juvenile criminalization within the context of a modern legal system often based on repressive approaches. By analyzing groups of juvenile offenders, the authors conclude that imprisonment, particularly repeated imprisonment, reinforces criminal behavior rather than correcting it. Juveniles who have already been through the prison system tend to exhibit the highest levels of criminal activity. The authors emphasize the ineffectiveness of current punitive measures, citing a chain of events that lead to deeper criminalization: initial offense,

probation without rehabilitation work, a repeat crime, imprisonment, and immersion in criminal subculture.

Special attention is given to the historical aspects of justice, including Roman law, which aimed to ensure equality before the law and fairness. In contemporary society, there is a conflict between three main types of justice: that provided by law and authority, individual understanding of justice, and justice as a societal ideal. The article stresses that this conflict is especially pronounced in the area of juvenile justice, where punishment often fails to address the real needs of adolescents and their individual characteristics.

The article also explores alternative models of justice, such as Zehr Howard's concept of restorative justice, which focuses on reconciling the parties involved in an offense. This approach actively involves both the offender and the victim in finding a common resolution to the conflict. The primary goal of restorative justice is not punishment but the restoration of harm and healing for the victims.

The article also analyzes the specifics of adolescence, which are crucial for understanding the causes of juvenile delinquency. Adolescence is a period of personality formation, often accompanied by crises and conflicts, which can lead to deviant behavior. The authors note that effective work with juvenile offenders must take into account their social and psychological development, aiming at rehabilitation rather than purely punitive measures.

Keywords: *Criminalization, juvenile offenders, imprisonment, punitive policy, juvenile justice, restorative justice, social conflict, criminal subculture, rehabilitation.*

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до зростання кількості кримінальних злочинів та правопорушень, скоєних підлітками та молоддю. Серед факторів, які сприяють даному явищу, можна виділити складну економічну ситуацію, руйнування соціальних і суспільних зв'язків, скорочення соціальних програм, загальну кризу культури та інші подібні аспекти. Враховуючи ці обставини, виникає питання про справедливість існуючих законодавчих норм і правових систем, які застосовуються до цієї категорії населення. Чи є доцільним направляти молодих осіб, що перебувають на стадії формування своєї особистості, до виправних установ, де вони мають усі шанси завершити навчання у так званих «кримінальних університетах»?

Згідно зі статтею 22 Кримінального Кодексу України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за: умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне тяжке тілесне ушкодження жорстоке поводження з тваринами, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, сексуальне насильство, крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство [1]. При визначенні зниженого віку кримінальної відповідальності законодавець виходив з таких міркувань: по-перше, якщо особа здатна на один з перелічених злочинів у молодому віці, значить і здатна понести покарання за нього; по-друге, дані злочини є досить поширеними серед підлітків, а також серед організованих груп дорослих, з використанням неповнолітніх. Тобто чітко прослідковується превентивно-виховна мета даного переліку.

Крім того, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності,

тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Тобто, законодавство передбачає навіть таку обставину, як відставання людини у психічному розвитку, недоумство.

Аналізуючи даний аспект, варто звернути увагу на кілька ключових моментів. Сучасні медичні та педагогічні дослідження вказують на те, що в Україні близько половини підлітків і молоді відстають у психічному розвитку, а серед засуджених цей показник є значно вищим. Проте, це не є єдиним важливим аспектом. Як Кримінальний кодекс визначає критерії правопорушення з точки зору особистісної відповідальності? Правопорушення має місце у випадку, коли особа не лише порушила закон, але й повною мірою усвідомлювала суспільну небезпеку своїх дій або бездіяльності, а також могла вільно контролювати їх.

Однак постає питання: чи здатний середній мешканець виправної колонії чи в'язниці, зокрема підліток або неповнолітній, адекватно усвідомлювати свої протиправні дії? Необхідно врахувати, що значення та застосування моральних понять злочинцями є специфічними і не завжди відповідають прийнятним у суспільстві нормам. Від третини до половини правопорушників не усвідомлюють наслідків своїх вчинків, а аналіз особистісних передумов правопорушень свідчить про те, що свідомість потенційного правопорушника суттєво відрізняється від тієї ідеальної та одночасно схематичної моделі свідомості, на яку спирається Кримінальний кодекс.

Крім того, вільно керувати своїми діями потенційний правопорушник, як правило, не може: він перебуває під сильним впливом кримінально орієнтованої групи. Відомий криминолог Ганс Йоахім Шнайдер в роботі «Криминологія: точки зору і проблеми» пише, про вплив соціальних груп на формування особистості. Зокрема, згадується, як швидке розростання Чикаго в 1920-х роках призвело до руйнування соціальної структури, що, в свою чергу, вплинуло на контроль злочинності. «Первинний контроль» над злочинністю, який зазвичай забезпечується соціальними групами (такими як сім'я, школа, професійні та дозвільні групи), не зміг органічно розвинутися через швидку урбанізацію. Це послаблення соціальних груп сприяло зростанню організованої злочинності.

Таким чином, Шнайдер стверджує, що коли вплив цих фундаментальних соціальних груп слабшає, злочинність може процвітати, оскільки зменшується неформальний, повсякденний соціальний контроль. Натомість цю нішу займає організована злочинність [2, с. 109]. Крім того, він зазначає, що «протиправні дії – це в груповий феномен», що відповідає загальному переконанню сучасної науки, оскільки сучасні дослідження у криминології, показують, що більшість злочинів, особливо насильницьких, мають колективний або груповий характер. Подібні ідеї часто згадуються у контексті соціологічних та криминологічних досліджень. На подібному переконанні побудовано й низку криминологічних концепцій, наприклад, «теорія диференційної асоціації». У викладі Дональда Рея Крессі її основні положення звучать так:

- злочинної поведінки вчать;
- злочинна поведінка засвоюється під час інтеракції (взаємодії) з іншими людьми у процесі спілкування;
- найважливіша частина навчання кримінальної поведінки здійснюється у групах;
- оволодіння кримінальною поведінкою включає вивчення способів скоєння злочинів [4, с. 314].

Людина стає злочинцем, коли засвоєні ним моделі поведінки, які увійшли в звичку, сприяють злочину та переважають у його свідомості зразки законослухняної поведінки.

Паралельно постає проблема перевиховання молоді та підлітків у колоніях та в'язницях. Тут основне питання, що більше впливає на розвиток людини, яка потрапила до пенітенціарного закладу: формальне виховання у формі навчання та педагогічних бесід або ж дієві та страшні за своїм впливом настанови кримінальних «вчителів» (авторитетів, злодіїв у

законі тощо). Обговорюючи цю дилему, Говард Зер, автор книги «Відновне Правосуддя: новий погляд на злочин і покарання» пише: «Чи зрозуміє юнак у в'язниці зразки ненасильницької поведінки? Навряд. Швидше навпаки, в'язниця навчить його ще більшої жорстокості. Чи зможе суспільство захиститися в такий спосіб? Можливо, але лише на якийсь час: зрештою, він вийде на волю і тоді, цілком ймовірно, буде небезпечнішим, ніж до ув'язнення. У в'язниці він може стати небезпечним і для своїх сусідів по камері. Чи стане в'язниця стримуючим чинником нових злочинів? Можна припустити що його досвід утримає інших від кримінального шляху, але більш ніж сумнівно, що він позначиться таким чином на ньому самому.

Як зазначалося раніше, існує значна ймовірність, що особа, яка вчинила злочин, знову порушить закон через втрату навичок адаптації до повсякденних життєвих умов та на основі зразків поведінки, засвоєних у місцях позбавлення волі. Більше того, в'язниця може втратити свій ефект залякування та стримування, оскільки ув'язнений буде знати, що здатний там вижити. Дійсно, після тривалого перебування у в'язниці, вона може стати для нього рідним домом, внаслідок чого поза її межами він відчуватиме невпевненість. Деякі ув'язнені, які провели значний час у пенітенціарних установах, після звільнення вчиняють нові злочини виключно для того, щоб повернутися до звичної обстановки. Вони вважають за краще жити в середовищі, для якого мають навички виживання, аніж стикатися з небезпеками малознайомого їм життя.

Отже, сучасне законодавство, судочинство та пенітенціарні установи ґрунтуються на певній антропологічній моделі, яка передбачає, що особа чітко усвідомлює свої вчинки та вільно їх контролює, а також на припущенні, що в пенітенціарних установах правопорушники виправляються і зазнають покарання відповідно до тяжкості скоєного злочину. Проте сучасні дослідження та аналіз юридичної практики свідчать про те, що ці постулати є сумнівними і, насправді, рідко виконуються. Можна поставити й інше запитання: чи еквівалентна міра призначеного судом покарання реальному вчинку юного правопорушника? Вважається, що еквівалентна. Але чи це так? У стародавньому світі, принцип еквівалентності був закладений у самому змісті закону. Згадаймо закони Вавилону, *Codex Hammurabi* 53: «Якщо селянин під час догляду за своїм полем не стежитиме за траншеєю і допустить утворення отвору, через який вода піде з траншеї, то цей селянин повинен компенсувати зіпсований ним урожай» [6]. А ось витяги з книг Мойсея, «*Leviticus* 17: Хто вб'є будь-яку людину, той буде відданий смерті. 19. Хто зробить ушкодження на тілі ближнього свого, тому має зробити те саме, що він зробив. 20. Перелом за перелом, око за око, зуб за зуб: як він зробив ушкодження на тілі людини, так і йому має зробити».

Проте вже у Стародавній Греції принцип еквівалентності перестає працювати. Як пам'ятаємо, відповідно до звинувачення, висунутого судом, Сократа засудили до смерті за безбожність і розбещення молоді (його філософськими ідеями). Але хіба смерть еквівалентна безбожності та розбещенню молоді? Відповісти це питання неможливо у принципі, оскільки тут порівнюються абстрактні сутності смерть, безбожжя і філософія.

На основі яких міркувань встановлюється покарання? Ми змушені відповісти, що на основі рішення держави, яка приймає на себе функції деміурга, законодавця, судді та виконавця покарання. «Общинне правосуддя, пише З. Говард, у своєму ідеальному прояві полягало в перемовинах та відшкодуванні шкоди. Суть такого правосуддя може бути виражена поняттям «*frith*», яке було в ході у німецьких племен і позначало горизонтальне примирення, засноване на взаємній згоді. У свою чергу державне правосуддя - вертикальне, побудоване на суворій ієрархії, примусове, каральне.

Ці зміни відбулися не раптом, не в один день держава перебрала на себе судові повноваження, представники держави впроваджувалися в обвинувальний процес поступово.

Наприклад, римський народ, як і багато інших народів, до утворення державного суду пережив епоху приватної розправи з порушниками правил поведінки. Кожний, хто вважав, що його право несправедливо порушено, розправлявся з кривдником власними силами або силами

своїєї сім'ї. Поступово органи держави перебирають на себе розв'язання відповідних справ, що й сприяло зникненню варварського способу вирішення спорів.

Перехід від приватної саморозправи до державного суду відбувався поступово. Етапами були:

- а) система регламентації приватної розправи шляхом встановлення певного порядку застосування насильства до кривдника («око за око, зуб за зуб»);
- б) система викупів (штрафів);
- в) передача справи захисту права органам держави.

При цьому дозволявся самозахист, тобто самоуправне відбивання від насилля, яке загрожувало порушенням права: проти насилля дозволялося застосовувати рівноцінну силу і таким чином попереджувати порушення права. Однак, якщо право вже було порушено, заборонялося застосовувати силу для його відновлення через деякий час (тобто не відразу в момент нападу, а пізніше). Інакше кажучи, заборонялося самоуправне відновлення порушеного права за винятком тих випадків, коли невжиття негайних заходів могло привести до значних втрат. Наприклад, протидія розбійному нападу, чи ситуація, коли не сплативши боргу, боржник намагався втекти. У такому випадку кредитор дозволалося його затримати і силою змусити сплатити борг.

З 389 року до н.е. саморозправа в Римі була повністю заборонена. Недозволене самоуправство тягнуло за собою негативні наслідки. Кредитор, який самовільно захопив річ боржника для задоволення своїх вимог, зобов'язаний був цю річ повернути. Разом з тим він втрачав своє право вимагати цю річ від боржника, коли з'ясовувалось, що загарбник (кредитор) не мав права власності на цю річ, то він не тільки повертав її, але й сплачував вартість речі особі, в якій ця річ була захоплена. Це були первісні основи сучасного поняття перевищення меж необхідної оборони [8, с. 56-57].

В літературі відсутній детальний опис стародавнього порядку переслідування осіб, які порушували інтереси держави, і про порядок розгляду державними органами спорів між окремими особами. Тим більше, що особливих судових органів і спеціального порядку розгляду цивільних справ у цей період не існувало. Спочатку втручання державних органів (насамперед, царів – рексів) мало місце лише в тих випадках, коли сторони самі визнавали їх в якості арбітрів чи обраних суддів і просили вирішити суперечку або визначити, яким має бути відшкодування, яке відповідач був зобов'язаний виплатити потерпілій стороні замість помсти. Пізніше сформувався звичай, за яким царі виконували роль судді у будь-якій вагомій суперечці, що виникала у Римі. Вони також сліdkували за виконанням судового рішення [9, с.4]. Таким чином, узявши на себе функцію розслідування, держава зрештою стала обвинувачем. Почавши з претензії на участь у справах, держава, зажадала й повного верховенства.

Так, у Франції до 1498 року закон встановив, що король чи королівський прокурор є стороною у всіх справах. Нові кримінальні кодекси, прийняті революційним урядом та Наполеоном, відобразили цю тенденцію. Вони надали державі ще більше прав на переслідування. Ці кодекси мали варіанти застосування покарань, хоча й більш раціональних і справедливих. Основним інструментом заподіяння страждань стала в'язниця. У цю епоху було достатньо причин для запровадження санкції тюремного ув'язнення. Однак привабливість такого виду покарання була зумовлена, перш за все, тим, що терміни ув'язнення можна було встановлювати відповідно до тяжкості злочинів. В'язниці дозволили вимірювати покарання в одиницях часу, створюючи видимість раціональності та науковості вироків.

Змінилася не лише технологія заподіяння страждань, а й кінцева мета. У ранню епоху Просвітництва об'єктом покарання було тіло, і покарання могло бути дуже жорстоким. Сьогодні в'язниця, за словами французького історика Мішеля Фуко, намагається дістатись душі злочинця. Американські квакери, захисники в'язниць, вірили, що результатом позбавлення волі можуть стати покаєння та перевиховання. У пізніших аргументах на користь тюремного ув'язнення стверджувалося, що в'язниця є лабораторією перетворення нової особи.

Крім того, Зер Ховард показує, що сучасне судочинство, побудоване на змагальності та застосуванні численних законів та вторинних правових норм, гранично ускладнює для правопорушника та потерпілого можливість усвідомити, що ж з ними трапилося, а для правопорушника покаятися [5, с.129-130; 140-142].

Подібна політика сприяє ще більшій криміналізації населення і насамперед молоді, аналіз співвідношення різних груп засуджених неповнолітніх показує, що стійкість злочинної поведінки набула найбільшого поширення серед раніше засуджених до позбавлення волі. Найвищою кримінальною активністю характеризуються неповнолітні, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі. І хоча застосування покарання у вигляді позбавлення волі мотивується неефективністю такого заходу як умовне засудження, перебування підлітків у колонії показало ще більшу неефективність. Можна умовно виділити деякий ланцюжок криміналізації підлітків: скоєння злочину, умовне покарання поза межами реабілітаційної роботи та застосування відновлювального способу вирішення кримінальної ситуації, скоєння другого злочину, позбавлення волі, освоєння кримінальної субкультури, потрапляння в кримінальний світ.

Для багатьох дослідників та аналітиків проблемою діяльності правоохоронних органів є посилення карального підходу. Для того, щоб зрозуміти напрями його трансформації, необхідно виділити його функцію для суспільства та держави. Предметом аналізу та визначення трансформації є способи, носії та інституційні умови застосування легалізованного примусу. Правоохоронні органи та прокуратура є корпораціями, що культивують зразки застосування репресивності. Дії поліції це, в певному сенсі, модель ставлення влади до населення. Терпимість до цих дій з боку найрізноманітніших соціальних груп свідчить про «розповзання» репресивності по всьому суспільству. Якщо ця модель буде єдиною та домінуючою, то вона і визначатиме зміст соціалізації молоді в плані освоєння певних форм взаємовідносин між людьми. Розширення галузі репресивних практик є відповіддю на соціальні катаклізми в суспільстві. Однак, в майбутньому, слід усунути репресивність як форму реалізації владою своїх інтересів і перевести дії влади в обмежене та схвалене суспільством застосування сили.

Історичний контекст свідчить, що держава не завжди орієнтувалася на каральні методи та створення «карального правосуддя» (термін З. Ховарда). Наприклад, у Стародавньому Римі судова система сприяла встановленню рівності перед законом і справедливості. Ідея права в Римі полягала у створенні механізмів, що гарантують справедливість, переходячи від етичних міркувань до організаційних та управлінських рішень. Сучасне право балансує між трьома полюсами: справедливістю, гарантованою владою та законом; індивідуальним уявленням про справедливість; і громадським ідеалом права. Проблема полягає в тому, що в сучасній правовій системі ці три складові часто суперечать одна одній.

В наш час у нашій країні всі ці три типи справедливості увійшли в суперечність один з одним і, крім того, різними суб'єктами культури розуміються по-різному. Повертаючись до теми ювенального правосуддя, зауважимо, що сьогодні стосовно підлітків та молодих людей не спрацьовує саме ідея справедливості. По суті вона взагалі не проглядається безпосередніми учасниками правового конфлікту, і зрозуміло чому. Що являє собою конфлікт у соціальній сфері? Одна людина завдає шкоди іншій: краде, здійснює насильство і т.д. Як правило, більшість конфліктів (принаймні в нашій культурі) вирішується зовсім не у сфері права: люди домовляються між собою, звертаються до посередників чи громади, іноді просто уникають вирішувати проблему (оскільки собі дорожче). Коли вони звертаються до суду, то розв'язання конфлікту опосередковується масою законів і дією незрозумілої звичайній людині машини правосуддя, пов'язано з репресивним механізмом покарання. Людині, яка виявилася залученою всередину цієї мегамашини (неважливо, як: обвинуваченого чи постраждалого, а часто навіть і юристу), може бути незрозуміло, яким чином тут проявляється і діє справедливість. Тим більше, що, закони, за якими судять, ґрунтуються на антропологічній моделі, яка слабо враховує маргінальність та особливості особистості правопорушника.

Намагаючись повернути у правову площину ідею справедливості, Зер Ховард пропонує звернутися до вихідної ситуації соціального конфлікту, щоб заново обговорити його зміст та форми вирішення. Він пропонує побудувати іншу процедуру, в якій учасники правового конфлікту могли б усвідомити зміст суперечки, визначити прийнятний для всіх спосіб його вирішення, контролювати процедуру і характер вирішення конфлікту. Конкретно, Зер Ховард пропонує звести на посередницькому ґрунті (сім'ї, сусідів, громади, правозахисних організацій) правопорушника та постраждалого, щоб вони спільно усвідомили сенс того, що сталося з ними, намацали точки дотику та розуміння, виробили план кроків щодо примирення, спрямованих на відшкодування шкоди, допомоги потерпілому, власну зміну та розвиток. При цьому у разі вдалого вирішення справи обвинувачений не підлягає покаранню; він під контролем посередників і влади починає здійснювати намічений план примирення. Зер Ховард не обмежується лише пропагандою ідей примирення, він іде значно далі, намагаючись сформулювати нову, як він пише, парадигму правосуддя, яку він називає «відновним правосуддям». «Якщо злочин, пише він, це заподіяння шкоди, то що таке правосуддя? І знову Біблія вказує нам вірний шлях. Якщо злочин завдає людям шкоди правосуддя має ставити собі за мету відновлення справедливості, добрих відносин. Коли відбувається зло, основним питанням має бути не «як слід покарати злочинця?» або «на що злочинець заслуговує?». Замість цього слід запитати «що зробити для відновлення справедливості?». Таким чином визначення правосуддя як відплати, ми розумітимемо його як відновлення. Якщо злочин зло, то правосуддя має виправляти його і сприяти зціленню. Звичайно, ми не можемо гарантувати повне відновлення, але справжнє правосуддя має поставити собі за мету створення умов, у яких цей процес міг би розпочатися. Першочерговою метою правосуддя має бути відшкодування збитків та зцілення постраждалих» [5, с.129-130; 140-142].

Вже перші антропологічні дослідження сильно змінили уявлення про підлітковий вік, оскільки відвели центральну роль соціальним факторам розвитку і показали, що особливості підліткового періоду, так само як і його тривалість детермінуються соціальними інститутами, за допомогою яких суспільство забезпечує перехід від дитячого стану до дорослого».

Підліткова культура починає формуватися, коли батьки (суспільство) віддають дитину до школи, де від неї, особливо під час переходу від початкової ланки навчання до середньої, вимагають діяти самостійно. Значною мірою і школа та батьки блокують тепер для дитини можливість вирішувати свої проблеми у сфері гри та фантазій, казок. Навпаки, обсяг навчання постійно зростає, а вимога діяти раціонально стає основною. Суттєво змінюються й соціальні відносини: замість батьківського піклування та підтримки складаються двосторонні владні (з педагогами та значущими дорослими) та рівноправні (з друзями) відносини.

Необхідність визначати у цей період самостійну поведінку обумовлює створення підлітком «образу себе», у якого формуються як його свідомість, і діяльність. Саме становлення образу себе та дія з ним (осмислення в рамках цього образу своїх станів, проектування його в минуле та майбутнє, тлумачення та пояснення за його допомогою спостережуваних явищ та власної діяльності) призводить, з одного боку, до усвідомлення свого «Я», минулого і майбутнього, розуміння станів, емоцій, та й самого життя, як належать собі, з іншого до усвідомлення поза собою навколишнього світу та різних реальностей. Хоча об'єктивне спостереження показує, що образ себе складається при ототожненні себе з привабливим «Іншим», суб'єктивно підліток вважає, що Я це він сам. Ціла низка ознак свого «Я» у підлітка обумовлена впливом шкільного навчання та освіти. Це пояснює, чому образ себе частково є раціональною будовою. Цікаво, що процес освоєння образу включає план гри і фантазії. Підліток як би грає у дорослого, але усвідомлюються ним ці ігри цілком серйозно, як справжнє життя.

У підлітків самостійна поведінка, що спирається на образ себе, часто входить у суперечність з його реальною поведінкою і відносинами, які сформувалися в цей період. Проблеми, з якими доводиться стикатися в цей період, викликають як негативні переживання, так і особливі форми поведінки впертість, конфлікти, заперечення дорослих, самоприниження,

прагнення будь-якою ціною довести свою значущість і т.п. У результаті починається новий цикл розвитку. Через таку неодноразову зміну образу себе підліток намагається віднайти відповідну позицію у світі дорослих і освоює більш реалістичні форми поведінки.

Висновки. Таким чином, для нашої теми особливо важливим є розуміння, що підліток це людина з ще неусталеними поглядами, особистість, яка перебуває в процесі становлення, орієнтована, з одного боку, на значущих інших (як рольові моделі), з іншого на образ себе, сконструйований самою особистістю. Особистість підлітка істотно відрізняється від особистості дорослого, як у плані цінностей, так і можливостей по дорослому усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Сучасна кримінальна юстиція та пенітенціарна система потребують переосмислення своїх основоположних принципів. З огляду на те, що велика частина молоді, яка перебуває в місцях позбавлення волі, не усвідомлює наслідків своїх дій, виникає питання щодо доцільності застосування традиційних покарань. Тривале перебування у в'язниці може формувати у молодих людей стійкі моделі поведінки, які в подальшому сприяють повторним правопорушенням. Важливо враховувати індивідуальні особливості підлітків та молоді, їх психічний стан і соціальне середовище, щоб розробити більш ефективні та гуманні способи реабілітації.

Крім того, необхідно переосмислити роль пенітенціарних установ не лише як місць покарання, а й як центрів, які сприяють соціальній адаптації та реінтеграції колишніх правопорушників у суспільство. Розробка програм реабілітації, орієнтованих на розвиток життєвих навичок, психосоціальної підтримки та навчання, може допомогти зменшити рівень рецидивів і забезпечити більш позитивні результати для молоді, що скоїла злочини. Лише через комплексний підхід, що враховує особистісні та соціальні аспекти, можна досягти суттєвих змін у системі правосуддя та забезпечити безпечніше суспільство для всіх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Schneider, Hans Joachim, *Kriminologie: Standpunkte und Probleme*, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin, New York, 1974 (open access from 2019). 287 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=te4IEAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
3. Sutherland E. H., *On Analyzing Crime*. Chicago: University of Chicago Press, 1973. 284 p.
4. Sutherland E. H., Cressey D. R. *Principles of Criminology*. 7th ed. Chicago: Lippincott, 1966. 721 p.
5. Zehr, Howard, *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice* (Christian Peace Shelf), Published by Herald Pr, 1990, 364 p.
6. Klengel H. *Hammurapi von Babylon und seine Zeit*. B., 1978.
7. Sellin T. *Culture Conflict and Crime*. Readings in Criminology and Penology / ed. By D. Dressler. New York Chichester: Columbia University Press, 1972. P. 361–364.
8. *Основи римського приватного права* / За ред. В.І.Борисової. Л.М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с. <http://surl.li/ivcmgm>
9. Олійник О. С. *Досудові способи захисту порушених прав у Стародавньому Римі*. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/.pdf>
10. Hentig H., *The Criminal and His Victim* (Studies in the Sociobiology of Crime). N.Y., 1948. 400 p.
11. Сфремов С.А. *Кримінологічне значення конкретної життєвої ситуації при скоєнні умисних убивств: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук*. Київ, 1994. 27с.